

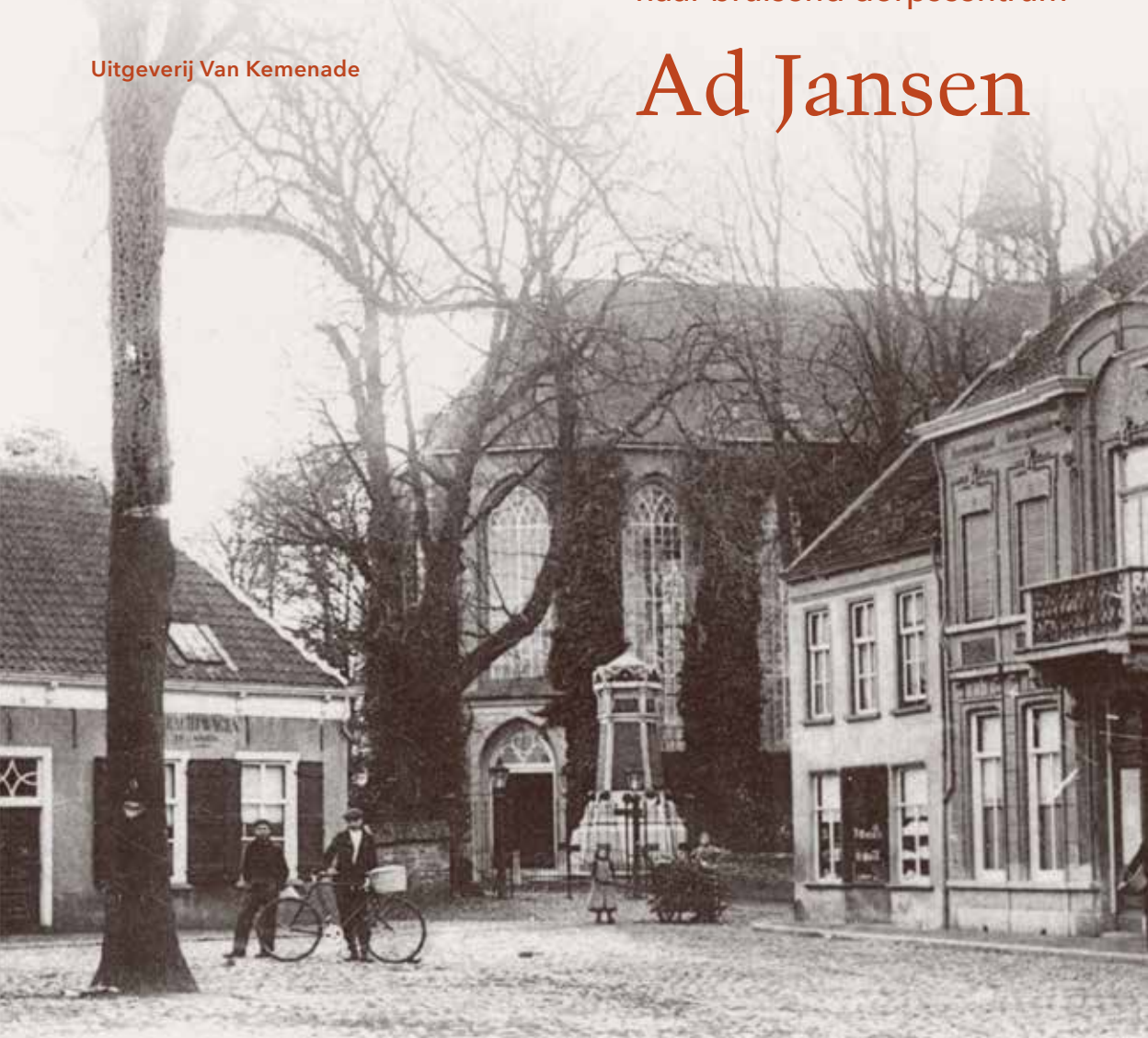
De Ginnekenmarkt

1200-2000

Van zanderige hoogte
naar bruisend dorpscentrum

Uitgeverij Van Kemenade

Ad Jansen

De Ginnekenmarkt

De Ginnekenmarkt 1200-2000

Van zandige hoogte naar bruisend dorpscentrum

Ad Jansen

Uitgeverij Van Kemenade
2019

Inhoud

Voorwoord

- 1** Het ontstaan van de driehoek, 1200-1500
- 2** De Ginnekenmarkt in de 16e en 17e eeuw
- 3** De panden aan de Markt in de 16e en 17e eeuw
- 4** De noordzijde van de Markt in de 18e en 19e eeuw
- 5** De zuidzijde van de Markt in de 18e en 19e eeuw
- 6** De westzijde van de Markt in de 18e en 19e eeuw
- 7** De Ginnekenmarkt groeit naar de moderne tijd,
1850-1950
- 8** De Ginnekenmarkt in de 20e eeuw;
huizen en bewoners in volgorde van huisnummering
- 9** Het bruisend dorpscentrum

Aantekeningen

Voorwoord

Tussen 1919 en 1924 was Café Moeke eigendom van A.J.P. van den Maagdenberg. In die jaren werd het café uitgbaat door Jan Fokkema (familiearchief).

9

De Markt van Ginneken is in de verre omtrek bekend als een gezellig pleintje, waar het in de zomermaanden goed toeven is op de terrassen van de café's en onder de bomen bij de ruim twee eeuwen oude dorpspomp. Het is ook het middelpunt van de festiviteiten in Ginneken, zo als carnaval, de kermis en het jaarlijkse zomerfestival. Mede door de initiatieven van de actieve ondernemersvereniging *Bruisend Ginneken* heeft het rustige dorpspleintje zich in de afgelopen decennia ontwikkeld tot een bruisend centrum, dat van heinde en verre veel bezoekers trekt. Daarmee is er weer nieuwe fase ontstaan in de zeker acht eeuwen oude geschiedenis van de Ginnekenmarkt.

De dagjesmensen, de toeristen, maar ook de bewoners van het oude centrum, zullen zich niet kunnen voorstellen dat er in een ver verleden op deze plaats niets was dan een zandige hoogte bij de rivier de Mark, waarvoor zelfs de meestal kleine boeren geen interesse hadden om zich er te vestigen en de grond in cultuur te brengen. De komst van een eerste kerkje in de twee helft van de twaalfde eeuw was vermoedelijk de eerste stap in de ontwikkeling van het bekende driehoekige pleintje. Rond 1500 was dit er zeker al, rondom bebouwd met eenvoudige, half agrarische huizen. Tot ver in de negentiende eeuw ontwikkelde het dorpscentrum zich maar langzaam en bleef dit beperkt tot de Markt en de daar op uitkomende straten. Daarna groeide de Markt vooral in de hoogte van de gebouwen. Pas in de twintigste eeuw begon de uitbouw

van het dorp. In 1942 werd Ginneken een deel van de gemeente Breda, maar het dorpskarakter bleef daar bij wel behouden. De naam van de Markt werd toen veranderd in *Ginnekenmarkt*.

De bedoeling van dit boekje is de boven geschetste ontwikkeling van het marktplein te beschrijven. Daarin wordt voortgebouwd op de vele artikelen en de boeken die ik over Ginneken in de afgelopen 25 jaar heb geschreven. Het sluit bovendien aan bij de twee boekwerkjes, respectievelijk over een gedeelte van de Ginnekenweg en de Duivesbruglaan, die in 2010 en 2012 door Uitgever Van Kemenade zijn uitgebracht.

Ulvenhout, 2019
De auteur

10

Inhuldiging en installatie van Jhr.Mr.Th.E.Serraris als burgemeester van de gemeente Ginneken en Bavel, op 8 augustus 1916. Zanghulde op de Markt. In het rijtuig v.l.n.r.: secretaris A.G.Bastiaansen, de burgemeester en raadslid C.Riipaert (foto coll.GAB 19820083).

1

Gezicht op de Ginnekenmarkt vanaf de toren van de Laurentiuskerk. Rechts de westzijde van de Markt, onderaan de achterzijde van de noordzijde en links de zuidzijde met Café Moeke (foto J.Roovers, 1990).

Het ontstaan van de driehoek 1200 – 1500

Een zandige hoogte aan de Mark, vóór 1200

Vooraf aan de rechteroever van de rivier de Mark zijn tijdens en direct na de laatste IJstijd door zandverstuivingen een aantal hoogten ontstaan. De plaats van deze *bergen* kan men in de huidige topografie nog steeds waarnemen. Ten zuiden van Ginneken vindt men onder anderen het *Bergske van Heerstaaijen*, de *Koekelberg* net ten zuiden van Ulvenhout, de *Bieberg* direct ten noorden van dit laatste dorp en de *Buistelberg* aan de Ulvenhoutselaan, ter hoogte van de rotonde in de Allerheiligenweg. Ten noorden van de Zuidelijke Rondweg in Breda ligt de *Zandberg*, een heuvelachtig terrein dat zich oorspronkelijk aan weerszijden van de Ginnekenweg uitstreckte. Het centrum van Breda ligt zelfs op drie "heuvels". De *bergen* zijn in de vele eeuwen nagenoeg geheel vergraven. Ook de huidige Ginnekenmarkt ligt op een hoogte, een uitloper van een hoog gebied tussen de huidige Ulvenhoutselaan, Bavelse laan en Allerheiligenweg. Het Markdal ligt bij de Duivelsbrug op een hoogte van ongeveer één meter boven NAP, de kerk en de Ginnekenmarkt echter op 4,15 meter boven NAP. De kruising Bavelse laan-Allerheiligenweg is het hoogste punt met ongeveer 5,50 meter boven NAP.

13

Het hoogteverschil tussen de rivier en de Markt is nog duidelijk te zien in de Duivelsbruglaan. Vanaf de kosterij loopt de straat af in de richting van de brug. Ook het terrein van *Mariëndal* langs de zuidzijde van deze straat ligt duidelijk lager dan de kerk en het aangrenzende kerkhof. De begrenzing van het hogere gebied en de lager gelegen beemden langs de rivier loopt vanaf de kosterij van de protestante kerk noordwaarts door het binnengebied tussen de Duivelsbruglaan, de Ginnekenmarkt en de Ginnekenweg in de richting van het begin van de Koningin Emmalaan. Vóór 1200 was dit gebied vermoedelijk nog een open veld, waar nog geen bebouwing was. Dat wil niet zeggen dat er ook in de prehistorie voor kortere of langere tijd geen mensen gewoond kunnen hebben. Archeologisch onderzoek heeft bijna op alle hoogten langs de Mark sporen opgeleverd van tijdelijke of zelfs permanente bewoning. Op de

hoge akker langs de Ulvenhoutselaan net ten zuiden van de *Bieberg* zijn vuurplaatsen gevonden van jagers en vissers. Op *Koekelberg* werden zelfs sporen aangetroffen van langdurige bewoning. In de dichte bebouwing van het centrum van Ginneken zijn er weinig mogelijkheden geweest voor bodemonderzoek. Wel zijn er op een aantal plaatsen ten zuiden van de Dillenburgstraat aan de rand van de *Schoolakker* sporen gevonden van bewoning tijdens de (late) Middeleeuwen. Het betreft hier boerderijtjes aan de rand van het open akkergebied van de Middeleeuwen.

Het is echter ook mogelijk dat de uitloper van het hoge gebied waar nu de Ginnekenmarkt ligt, in het verre verleden onbewoond is geweest. Er is enige overeenstemming met de situatie van de plaats waar in Breda nu de Grote Markt ligt. Dit was een zandig heuvelachtig stuk grond, dat de boeren niet in cijns wilden hebben omdat de grond er onvruchtbaar was. De Heer van Breda heeft hier een plein laten aanleggen.

De eerste kerk: tweede helft twaalfde eeuw

De eerste aanzet voor de ontwikkeling van de Markt is waarschijnlijk de stichting van een kapel, met de bedoeling dat deze in de loop van de tijd zou uitgroeien tot een zelfstandige parochie. De bouw moet hebben plaats gevonden omstreeks 1200 op initiatief van de Abdij van Thorn. De kerk viel onder de moederparochie Gilze en werd vanuit deze parochie bediend. In andere plaatsen zoals Bavel en Princenhage werden in die zelfde periode eveneens kerkjes gebouwd,

Men gaat er van uit dat het eerste kerkje in Ginneken gestaan heeft op de plaats van de protestante kerk aan het begin van de Duivelsbruglaan. Zoals boven al gezegd was dit vermoedelijk een deel van de grote open ruimte, waar nog geen andere bebouwing aanwezig was. *Eenzame kerken* komen wel meer voor. In Bavel stond het eerste kerkje eenzaam op een plaats aan de huidige Dorstseweg, nabij de voorde door Gilzer Wouwerbeek.

14

In Ginneken moet *Thorn* in die tijd nog zelf een geschikt stuk grond hebben kunnen kiezen voor de bouw van de kerk om vervolgens onbelemmerd een domein af te palen in nog niet ontgonnen gebied. Aangenomen is dat dit nog steeds hetzelfde stuk grond is van de kerk en het kerkhof. Het gekozen terrein ligt vrij hoog op korte afstand van de rivier de Mark. Een andere factor bij de keuze was een oude landweg die van oost naar west liep, ruim honderd meter ten noorden van het gekozen domein. Deze baan volgde ongeveer de huidige Dillenburgstraat en Koningin Emmalaan, om daar via een doorwaadbare plaats de Mark te passeren.

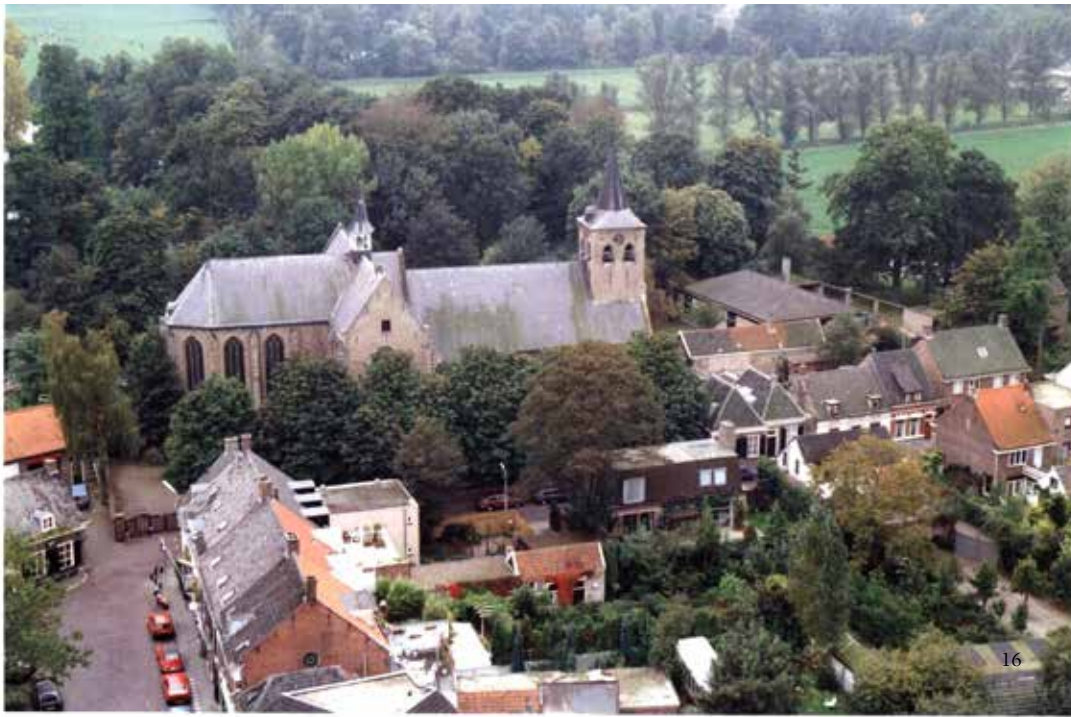
De stichting van het nieuwe kerkje was uiteraard bedoeld voor de geestelijke verzorging van de bewoners van de boerderijtjes langs de rand van het akkergebied. Ook de bewoners van de kleine gehuchten ten zuiden van Ginneken moesten naar de kerk kunnen. Daarnaast waren er ook economische overwegingen. De stichter van een kerk had het recht tot het heffen van de *tienden*, om daaruit de kosten van de kerk, de bedienaren en de armenzorg te betalen. De kerkstichter had ook het recht om de pastoor voor te dragen aan de aartsdiaken van Hilvarenbeek, die weer verantwoording schuldig was aan de bisschop van Luik.

15

De uitbouw van het kerkgebouw, 13e-20e eeuw

De stichting van een kerk leidt tot centrumvorming. Er vestigden zich nieuwe bewoners bij de kerk. In 1261 kreeg de kerk in Ginneken een eigen pastoor met een eigen inkomen. In 1317 werd Ginneken een zelfstandige parochie. In de dertiende eeuw zal het eenvoudige kerkje vermoedelijk al zijn uit gebouwd tot een volwaardige bakstenen kruiskerk in vroeg gotische stijl. De toren zou in eerste opzet kunnen dateren van de veertiende eeuw.

In de kerk stonden vier altaren. Vanuit de parochiekerk van Ginneken werden kapellen gesticht in Galder (1468), Heusdenhout (1518) en Strijbeek (1518).

Gezicht op de protestante kerk vanaf de toren van de Laurentiuskerk. Links vooraan de westzijde van de Markt, rechts de woningen van de Duivelsbruglaan(foto J.Roovers, 1990)

17

De pastoor ontving in 1261 een inkomen van 18 pond *Leuvens* per jaar. De pastoor was wel de *rector* van de kerk, maar woonde zelf vaak elders. Hij liet de bediening meestal over aan een *deservitor*, een door hem betaalde plaatsvervanger. Ook deze geestelijke woonde vaak niet in de parochie. Pas in 1608 werd er aan de huidige Dillenburgstraat een pastorie gebouwd voor de pastoor, waarmee Ginneken het eerste dorp rond Breda was dat een vaste huisvesting voor de pastoor kreeg. De grond was een deel van de akker (later de *Schoolakker*) die eigendom was van het Armbestuur. Het was een omwaterd huis, dat in de jongste tijd bekend stond als *De Oude Pastorie*. Na de afbraak in 1964 en ook in 2013 is uit bodemonderzoek gebleken dat hier in de Middeleeuwen al bewoning moet zijn geweest.

Door de sterke groei van de bevolking en van de parochie werd omstreeks 1500 begonnen met de bouw van een nieuw groot koor en dwarschip in laat gotische stijl. Deze uitbouw vond plaats in oostelijke richting. Het oude schip en de toren werden gehandhaafd. Het schip werd door brand verwoest tijdens de belegering van Breda in 1625. Het was in 1630 weer opgebouwd in de oorspronkelijke vorm. De torenspits brandde in 1650 af, waarna de toren in de huidige vorm werd hersteld. Het uiterlijk van de toren toont overeenkomsten met andere torens, daterend uit de veertiende eeuw, maar later hersteld of vernieuwd in de zeventiende eeuw.

Het oude laagbouw schip werd in 1939 vernieuwd in historiserende stijl. In 1944 werd het voor een deel verwoest. Bij de restauraties vlak vóór en na de Tweede Wereldoorlog werden in de oksels van schip en transept twee kapellen bijgebouwd, eveneens in bijpassende gotische stijl.

Wegen en paden vormen de driehoek, 13e, 14e en 15e eeuw

Vanaf de bouw van een kapel omstreeks 1200 ontstonden er vanaf de groepjes boerderijtjes paden waarlangs de mensen naar de kerk gingen. Ze kwamen meestal te voet en kozen dan ook de kortste weg langs akkertjes, over de erven van de boerderijen en dwars door nog niet ontgonnen gebied. In oude kerkdorpen zijn deze *kerkpaden* nog steeds in het stratenpatroon te herkennen. De kerk is dan het middelpunt en staat als een spin in het net. In Ginneken vormen de kerkpaden slechts een halve cirkel, aangezien aan de westzijde de rivier de Mark loopt. De kerkpaden vanuit noord en vanuit zuid volgen een route parallel aan de rivier. De paden kwamen allen uit op de open ruimte waar het kerkje stond.

Naast deze paden en hun invloed op de pleinvorming bij de kerk spelen ook de doorgaande wegen hierbij een rol. In het voorgaande is al de oude landweg vermeld die vanuit noordoost in zuidwestelijke richting via de *voorde* door de Mark liep. Vóór 1200 zullen er maar weinig karren en reizigers van deze route gebruik gemaakt hebben. In het huidige stratenpatroon volgde deze landweg de Valkenierslaan, Dillenburgstraat, Koningin Emmalaan, passeerde daar de Mark, om verder te gaan via de Willem van Oranjelaan. Deze weg liep dus niet over de open ruimte bij de kerk en is voor de pleinvorming dan ook niet direct van belang geweest.

In de dertiende eeuw ontstond er steeds meer verkeer vanuit de in opkomst zijnde stad Breda in de richting van de steden in België. Sommige schrijvers veronderstellen dat er hier ook sprake is van een oude landweg, die in feite een *beekdalgeleidende weg* zou zijn. In dat geval zouden de kerkgangers ook van deze weg gebruik hebben gemaakt. Of deze route in de Middeleeuwen al bestaan zou hebben valt echter te betwijfelen. De boeren maakten voor transport vaak gebruik van de rivier in plaats van een zandweg. In de Middeleeuwen was Breda een

Ingang van de
Duivelsbruglaan,
anno 1910.

Ponytram op de
Ginnekenmarkt, gereed
voor de rit via de
Duivelsbruglaan naar Hotel
Mastbosch, omstreeks
1900 (foto coll. GAB,
NG19910457).

kleine nederzetting, zodat er niet veel verkeer in zuidelijke richting zal zijn geweest.

Toenemend verkeer in de dertiende eeuw over deze route leverde al spoedig problemen op voor het passeren van de kerk in Ginneken. De kerkpaden liepen in bijna rechte lijn naar de ingang van de kerk, en vandaar weer in rechte lijn zuidwaarts.

Intussen waren er bij de kerk verscheidene boerderijtje gevestigd, die grond in cultuur hadden gebracht. Verkeer van karren over hun erf of grond werd niet meer getolereerd. Het verkeer zocht zich daarna een weg met een lus rond deze boerderijtjes heen. In het huidige stratenpatroon betreft dit de bocht in de Ginnekenweg ter hoogte van de Laurentiuskerk, de noordoost zijde van Ginnekenmarkt, de Raadhuisstraat met daarin het terug buigen van de straat in westelijke richting en verder het eerste deel van de Ulvenhoutselaan tot aan de rotonde bij de Allerheiligenweg.

Hierdoor ging de weg heen rond de later zo genoemde boerderij *Den Hert*, de latere *Sinte Cathalijnehoeve* aan de Raadhuisstraat en de buitenplaats *De Wijngaert* (Valkrust) aan de Ulvenhoutselaan. Deze woningen zijn vermoedelijk de oudste bewoonde plaatsen bij de kerk. De bovengenoemde namen worden echter pas in de zestiende eeuw vermeld.

Door deze "rondweg" over de open ruimte bij de kerk was de noordoost zijde van de driehoek ontstaan. De westelijke en zuidelijke zijden van de driehoek werden daarna gevormd door twee zijtakken van deze "rondweg", waarlangs men de kerk kon bereiken. Zij kwamen in feite in de plaats van een deel van de kerkpaden die in rechte lijn naar de kerkingang hadden gelopen.

20

Markt 8-12.
Voormalige herberg
Het Rood Hert.

De oudste herberg bij de kerk, 13e eeuw

Zodra er een kerk is ontstaan er op korte afstand hiervan een herberg. De kerkgangers moesten vaak enkele uren lopen om de dienst bij te wonen. Nog erger was wanneer men een overledene moest vervoeren om in of buiten de kerk te worden begraven. Dat geschiedde met een kar of gedragen door de nabestaanden.

In de herberg kon men rusten, eten en een ter plaatse gebrouwen bier drinken.

Waar stond in de dertiende eeuw de eerste herberg? Vermoedelijk zal dat zijn geweest in de eerste eenvoudige boerderij of woning in de buurt van de kerk. In het voorafgaande is al vermeld dat er in de dertiende eeuw al enkele huizen moeten hebben gestaan. Na 1500 vindt men deze terug in de acten van de schepenbank. Aan de westzijde van de Markt is

dat de later zo genoemde stede *Den Hert*, waaraan ook een *stalling* en een *brouwerij* verbonden waren. Bij deze boerderij behoorde alle grond tussen de Markt en de rivier de Mark. Op de plaats van het huidige *Café Boerke Verschuren* stond toen een woning zonder verdere toevoeging, genaamd *Den Salm*.

Een voorzichtige conclusie is, dat de hoeve *Den Hert* de grootste kans maakt om de oudste herberg bij de kerk van Ginneken te zijn geweest. In de dertiende eeuw stonden de gebouwen echter nog niet netjes langs de drie zijden van de driehoek. De opstallen van de voorganger van *Den Hert* moeten eerder gezocht worden in het huidige binnengebied tussen de Duivelsbruglaan, de Markt en de rivier maar wel dicht bij de ingang van de kerk onder de toren. In de tuinen achter de Ginnekenmarkt hebben tot 1845 twee grote boerenschuren gestaan, De boerderij had toen een uitweg in noordelijke richting naar de bocht in de Ginnekenweg.

Enkele jaren geleden is er op de in dit binnengebied gelegen plaats van een hovenierswoning een nieuw herenhuis gebouwd. Archeologisch onderzoek van de bouwplaats in 2008 heeft enige sporen uit de late Middeleeuwen opgeleverd. Hier liep mogelijk ook het eerste pad naar de kerk. Het zou dus mogelijk kunnen zijn dat de oudste boerderij van *Den Hert* in het binnengebied gestaan heeft. Het kerkpad zou dan vlak langs deze boerenwoning hebben gelopen. Helaas biedt het archeologisch onderzoek te weinig houvast om deze hypothese te bewijzen.